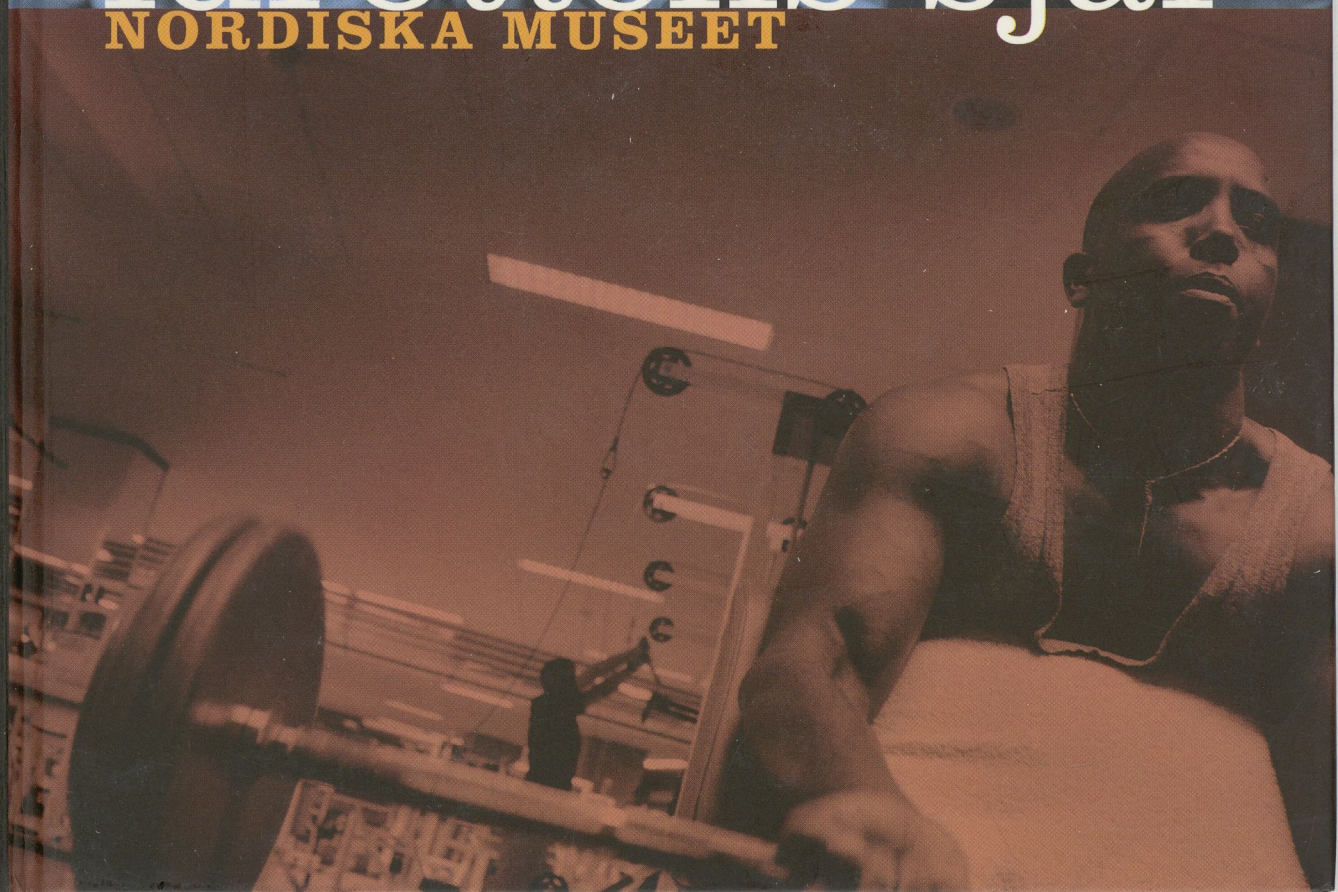

idrottens själ fataburen 2000

idrottens själ

NORDISKA MUSEET

Idrottens

Nordiska museets och Skansens årsbok 2000

själ

Fataburen 2000
Nordiska museets Förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
nmbook@nordm.se

© Nordiska museet och respektive författare

Redaktör: Bo G Nilsson

Bildredaktör: Peter Segemark

Grafisk form: Lena Eklund, Kolofon

Omslagets bilder: Clive Mason, Pressens bild (baksidan överst), bild ur
Riksföreningens för gymnastikens främjande årsbok 1938 (baksidan
underst), Sveriges Centralförenings för idrottens främjande arkiv
(framsidan överst), Charlotte von Friedrichs (framsidan underst).

Tryckt hos MediaPrint Uddevalla AB 2000

ISSN 0348 971 X

ISBN 91 7108 468 1

Varför är det så roligt med idrott? Vad är det som får människor att satsa så mycket tid och energi på att bevisa att de kan springa, hoppa, rida, sparka boll, köra bil och gymnastisera snabbare, bättre och stilfullare än andra? Vad driver dem som inte lyckas bli bäst att ändå fortsätta kämpa? Vad får oss att flåsa i motionsslingan och spänna musklerna i gymmet?

Varför bänkar vi oss framför TV-apparaterna för att följa de Olympiska Spelen och de stora mästerskapen? Vad driver människor att söka gränserna för sin prestationsförmåga, och att t.o.m. vilja överskrida dem? Kort sagt: vad är idrottens själ?

Den mänskliga kroppens storhet

Ett centralt svar på frågan handlar om att idrotten är en hyllning till människans förmåga att övervinna hinder och konfrontera svårigheter, det må vara att klara att tillryggalägga en distans på en viss tid, att hitta rätt i okänd terräng, anpassa sig till naturens krafter eller att lägga en motståndare på rygg.

Hyllningarna till den mänskliga kroppens förmåga och möjligheter är ett motiv med djup förankring i den folkliga kulturen sedan urminnes tid. Våra fornordiska sagor och myter berättar om jättar med väldiga krafter, som kastar ofantliga stenar och klippblock omkring sig. Ja, världen själv skapades av en sådan jättes kropp. Av jätten Ymers ben skapades bergen, av hans blod bildades det livsviktiga vattnet och ur hans hår kom växterna på marken. Under medeltiden fantiserade man i det folkliga berättandet om jättar med enorma krafter och en väldig aptit på livets goda. Det går en linje från dessa hjältar till våra dagars (dessvärre ofta anabolstinna) kraftkarlar, som i TV-sändningar världen över tävlar om epitetet »världens starkaste man«. De välter traktordäck, drar lastbilar, bollar med ölkaggar och utför andra häpnadsväckande kraftprov.

Att sådana övningar också kan förmedla bilden av en omkastning av våra samhälleliga hierarkier visar Astrid Lindgrens populära berättelse om

Världens starkaste par, Kristin och Magnus
Samuelsson, gifter sig i Tidrums kyrka utanför
Kisa i september 1996. Pressens bild.

Pippi lyfter sin häst.
Teckning av Inger
Vang-Nyman.

Pippi Långstrump. Så liten flicka hon är visar Pippi inte manssamhällets representanter någon överdriven respekt, när hon utan prut lyfter bakändan av poliskonstaplarnas bil från marken så att inget händer när de trycker ned gaspedalen. Hon lyfter sin häst på raka armar betydligt lättare än världens starkaste man under stänk och stön pressar upp en trästock i luften. Pippi stärker sig emellanåt med några pannkakor. Och Bamse – världens starkaste björn – ställer sina väldiga krafter i det godas tjänst sedan han hållt i sig en burk av farmors Dunderhonung.

Men den moderna idrotten handlar inte bara om råstyrka. De skilda idrotterna ställer en rad olika mänskliga egenskaper i fokus: maratonloppet är en övning i askes och övervinnande av den egna tröttheten, boxningen kräver »timing«, snabba reflexer och ett stort fysiskt mod, skyttet fordrar pricksäkerhet, gymnastiken bygger på smidighet och bemästrande av komplexa rörelsemönster, fotbollen kräver teknik, styrka, snabbhet och spelsinne. Idrottaren finner sin glädje i att känna att hennes egen kropp klarar att bemästra dessa svårigheter på ett optimalt sätt. Och en stor publik vill se det göras.

Publikens närvaro är en hyllning till den mänskliga kroppens förmåga och till den estetiska njutning som betraktandet av en idrottslig topprestation erbjuder. Även de, vars erfarenheter av eget bollspel – i likhet med mina – inskränker sig till ungdomens S:t Erikscup och medelålderns korp-fotboll, njuter lika mycket varje gång TV repriserar Kurre Hamrins 3–1-mål mot Västtyskland i VM-semifinalen 1958 eller Maradonas genomlöpning över halva planen i Argentinas möte med England 1986. För att inte tala om nuvarande Manchester United-stjärnan David Beckhams genialt slagna inlägg från högerkanten.

Publiken lever också med i den dramatisering av idrottens grundvärderingar som utspelas inför dess ögon: inga privilegier kan tillförsäkra någon av de tävlande framgång, enbart egen förmåga och talang. Idrotten

Nordiska museets korfbollslag samlade inför match i Gröndal, september 1989. Stående fr.v.: Åke Fermelin, Simon Ekström, Klas Ramberg och Peter Segemark. Knästående: Bo G. Nilsson, Vlado Kotevski och Tomas Fermelin. Liggande: Christian Richette. Foto Peter Segemark.

aktualiserar samtidigt för publiken, vilket kan tyckas paradoxalt, en serie sociala åtskillnader, som har med social tillhörighet och identitet att göra. Den identifierar sig med hemmafavoriten eller sin nationselva. Samtidigt njuter den av att för en stund befria sig från de regler som styr vardagen för att i stället hänge sig åt en symbolisk kraftmätning med samhällelig resonansbotten, av att samlas under festliga former för att gemensamt mobilisera kraft inför en viktig drabbning.

En tävlan på lika villkor

En annan del av svaret på hur den moderna tävlingsidrottens själ ser ut finner vi om vi kastar en blick tillbaka på sportens ursprung i 1800-talets Storbritannien. Där hade idrottandet i skilda samhällsskikt en lång historia. Under 1860- och 70-talen togs sporten om hand av en rad framväxande organisationer och klubbar. Inte minst odlades idrotten vid de s.k. public schools och andra högre utbildningsanstalter.

Vid public schools formades den elit som skulle styra över Storbritannien och det brittiska imperiet. Sporten vid skolorna dominerades sedan länge av elever ur aristokratin, men under 1800-talet utmanades denna dominans i ökad utsträckning av den välbärgade medelklassens söner. De senare, som var underlägsna när det gällde fina släkträd och familjetraditioner, hävdade sig mot bördararistokratins företrädare med hjälp av strikta regler, kamp om segern och målmedveten satsning på resultat och rekord. Reglerna och de objektiva mätningarna gjorde de tävlande likställda. Alla hade samma chans till segern. Den formella likställdheten gav också den rätta grundvalen för den fostran i disciplin och laganda, som var central vid elitens skolor. Till de idrotter som först fick likformiga regler för tävlandet hörde fotboll, friidrott och simning. I denna utformning började sporterna spridas över världen.

Att man under 1860–80-talen började kvantifiera idrottsprestationerna i längd-, vikt- och tidmätt, och även började registrera rekord, spelade en viktig roll för sportens folkliga genomslag. Spelplaner, löparbanor och andra rumsliga arrangemang underkastades standardisering. Deltagarna grupperades i vikt- och åldersklasser. Kvantifieringen av idrottsprestationerna motsvarades inom samhället i övrigt av den standardisering av längd-, vikt- och måttssystem som infördes för att underlätta varuutbytet

och kommunikationerna i det moderna samhället liksom senare av den kvantifiering av vardagstillvaron som blev en följd av teknologiska framsteg i den industriella revolutionen (stoppuret användes såväl vid löptävlingar som vid rationaliseringsstudier i industrin). Sporten avskildes från det övriga samhällslivet som en särskild aktivitet, utförd vid vissa tider på särskilt preparerade ytor (Franzén 1994:2).

Standardiseringen och regelverken medförde två viktiga konsekvenser, som bidrog till att forma den moderna idrottens själ:

1. Ett dramatiskt spänningsmoment infördes i tävlandet, som gjorde att den moderna idrotten kunde övertrumfa t.ex. den tyska och svenska gymnastiken.
2. Representanter för skilda samhällsklasser kunde mötas på tävlingsbanan på jämlika villkor.

Tävlandet blev demokratiskt och jämlikt, vilket på sikt säkerställde sportens folkliga förankring. Den moderna tävlingsidrottens grundläggande perspektiv blev att vem som helst kan nå framgång genom egen talang och målmedvetenhet. Man föds inte till eller ärver framgången utan erövar den på grundval av egna insatser.

Förlorarna

Den moderna idrottens främsta medtävlare om folkets gunst var de äldre folkliga idrotterna och linggymnastiken. De idrottsliga folklekarna i det äldre bondesamhället kännetecknades av motsatsen till de moment som bar upp den moderna tävlingsidrotten. Lekarna hade endast lokalt deltagande och följde varierande regler, som oftast inte var nedskrivna. Man använde sig inte av avancerade tävlingssystem med detaljerad rangordning och kontrollerade rekord. Folklekarna bedrevs under pauser i arbetet, bjöd på situationskomik och ibland könsblandat tävlande och alkoholförtäring. Lekarna utspelades inom existerande sociala gemenskaper, och arrangerades således inte av särskilda organisationer. De utspelades inte som den moderna tävlingsidrotten på planer och löparbanor som standardiserats för att göra prestationerna jämförbara, utan använde sig av de lokala och varierande ytor och förutsättningar som naturen erbjöd.

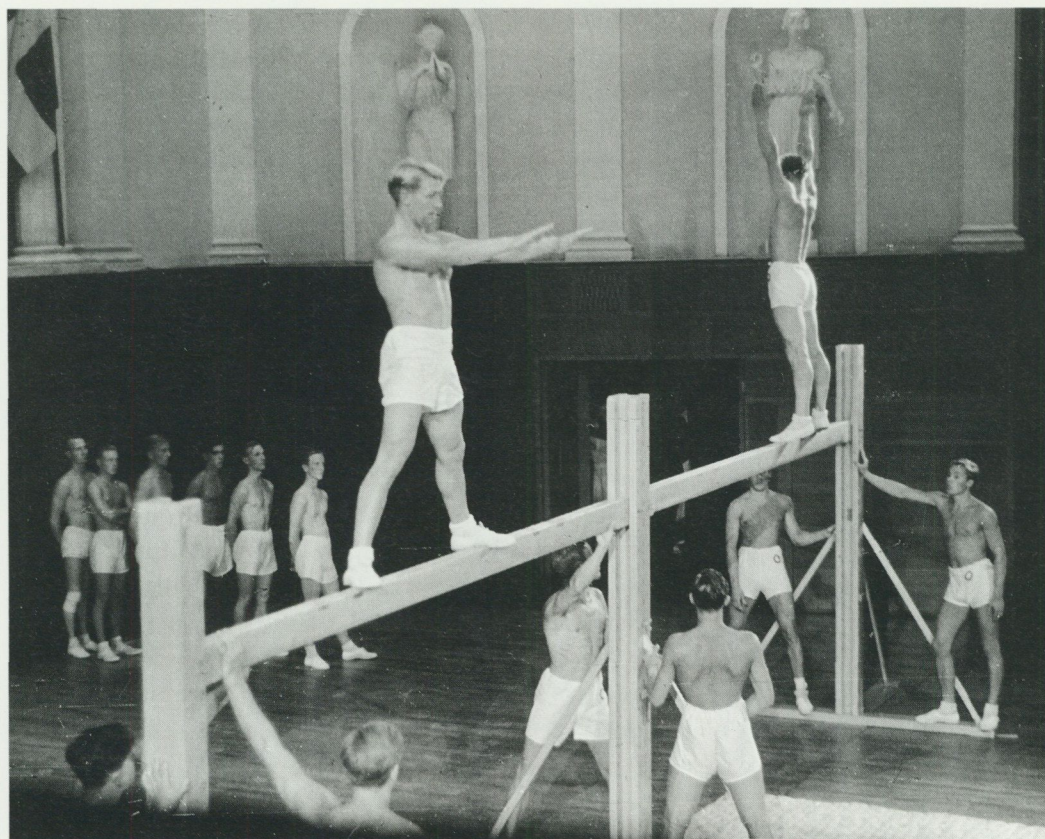
Tävlingsidrottens främsta konkurrent i Sverige var dock linggymnastiken, skapad och systematiserad under förra halvan av 1800-talet av Gymnastiska Centralinstitutets (GCI) grundare Per Henrik Ling (1776–1839) och dennes son Hjalmar. Det skulle dröja till långt in på 1900-talet innan den moderna och friare idrotten vann kampen mot den mer militärt präglade linggymnastiken. När det gällde frivilliga och föreningsorganiserade övningar dominerade idrotten tidigt, men skolgymnastiken förblev ända fram mot mitten av 1900-talet ett kvardröjande fäste för linggymnastiken. Många gymnastiklärare motarbetade tävlingsidrotten.

De linggymnastiska övningarna bestod av fristående grupp gymnastik och redskapsgymnastik. Gymnastikeleverna fick bekänna färg inför bockar och plintar, ribbstolar och bommar. Linggymnastikens kroppsideal eftersträvade allsidighet, harmoni och symmetri. Den betonade hälsa, skönhet och bredd i utövandet, i motsättning till den moderna idrottens inriktning på tävling, rekord och elitprestationer. Motsättningen hade också en könsaspekt; gymnastiken var länge ett kvinnligt reservat i en mansdominerad idrottsvärld, en plats där kvinnor kunde utveckla intresse för kroppsövningar. Gymnastiken bars upp av skolan, växande föreningar och statliga bidrag, som ännu under 1930-talet var tre–fyra gånger större än de som kom idrotten till del (räknat per aktiv). Gymnastikens krav på upprepning och fasta rörelsescheman gjorde den dock under mellankrigstiden mindre lockande för ungdomen än den mer dynamiska, tävlingsinriktade och fria idrotten (Franzén 1994:6ff.).

Vid sidan av skolgymnastiken förekom linggymnastiken under 1930- och 40-talen även som frivillig föreningsgymnastik, husmorsgymnastik och arbetsplatsgymnastik. Ett par av höjdpunkterna var de stolta Lingiaden 1939 och 1949 (gymnasternas motsvarighet till OS). Lingiaden 1939, som avhölls till hundraårsminnet av Per Henrik Lings död, samlade mer än sju tusen gymnaster från trettiosju länder.

Nationens hjältar

Den moderna tävlingsidrotten leder sin härkomst ur folkkulturens hyllning till den mänskliga kroppens förmåga och ur principen om tävling på lika villkor. Det är säkerligen inte en tillfällighet att tävlingsidrotten bröt igenom på bred front samtidigt med att det svenska samhället demokrati-

Linggymnaster under uppvisning i Waxholms fästning i samband med Lingiaden 1939. Foto Gunnar Lundh. Nordiska museet.

serades och moderniserades under mellankrigstiden. Tävlingsidrotten erbjuder en symbolisk lösning på ett problem som är fundamentalt i demokratiska samhällen. Hur kan vi förena synsättet att alla individer är formellt likställda och jämlika med insikten att vi trots allt lever i ett klassamhälle med hierarkiska strukturer? Det ideologiskt korrekta svaret är att social framgång i vårt samhälle bygger på individens egen talang och målmedvetna ansträngningar, inte på bättre utgångsläge i form av ärvda pengar och goda släktförbindelser. Idrotten levererar varje dag just detta svar till sina många miljoner utövare och åskådare (Ehrenberg 1991:39f.).

Standardiseringen av förutsättningarna och likställdheten mellan de tävlande garanterar alltså att idrotten framstår som ett slags klasslös utopi av fria och jämlika individer. Idrotten är därför också särskilt väl lämpad att symboliskt gestalta nationell sammanhållning. När skidsporten hade populariserats formades på 1920-talet den mest prestigetyngda svenska tävlingen som en påminnelse av Gustav Vasas nationellt laddade skidpresentation, då han år 1521 tog sig fram mellan Sälen och Mora för att ställa sig i spetsen för dalkarlarnas resning mot den danske kungen. Efter det att skidåkningen blivit olympisk sport och svenskar börjat tävla även mot utomnordiska nationers löpare har en rad framgångsrika skidåkare burit fram den svenska självkänslan på breda axlar. Det har ofta handlat om urstarka kraftkarlar av typen Sixten Jernberg och Tomas Wassberg, men även om pedantiska individualister som Gunde Svane och inspirerade tekniker som Torgny Mogren. Inom den alpina skidåkningen framträdde på 1970-talet den störste av dem alla, Ingemar Stenmark, som inkarnerar sagan om den enkle och tystlåtna norrlänningen (mannen av folket), som med sin begåvning och ambition slår världen med häpnad. Sverige stod stilla under hans drabbningar med bröderna Mahre. De nationella känslorna har inom skidåkning och slalom räckt till även för kvinnliga folkhjärtar, vilket bl.a. Toini Gustafsson och Pernilla Wiberg är exempel på.

Överst t.v. Pernilla Wiberg med sin VM-bronsmedalj i damernas störtlopp i Sestriere 1997. Pressens bild. T.h. Toini Gustafsson vann 10 km i Holmenkollen 1968. Pressens bild. Underst t.v. Sixten Jernberg vinner Lidingöloppet på skidor 1961. Pressens bild. T.h. Ingemar Stenmark, januari 1975. Pressens bild.

Om skidsportens hjältar och hjältinnor oftast vuxit upp i småorter på landsbygden har boxningen fött fram en serie mer renodlat stadsproletära hjältar. På 1920-talet blev Harry Persson den svenska idrottens förste riksbekante hjälte. »Med sitt lugna och värdiga sätt, med sin fysiska styrka och rakryggade hållning, med tatuerade armar och bröst, förkroppsligade [Harry] P[ersson] ett folkligt proletärt mansideal« (Hellspong 1995, s. 78). Han följdes senare av Olle Tandberg, men framför allt av den ungenstättaren från Göteborg, Ingemar Johansson, som när han 1959 erövrade världsmästartiteln i tungviktsboxning blev Ingo med svenska folket. Hans specialslag kallades Tors hammare, vilket låter antyda att slaget hämtade sin styrka ända nere i den fornnordiska världen av jättar, från nationens första kända kraftkarlar.

Under folkhemsepoken fanns det gott om arbetarhjältar i Sverige. Inom lagsporterna kom många från bruksorter och industristäder, där landets industriellt produktiva förmåga utgjorde en rik mylla för idrottsliga framgångar. I *Rekord-Magasinet* berättades alla dessa sagor om renhåriga arbetargrabbar som från enkla villkor slog sig fram till internationella framgångar (Olsson 1993). Idrottshjältarna speglade drömmen om människan i det klasslösa samhället. Uppfostran, klass, pengar – ingenting stod i vägen för idrottshjälten, som därmed på ett dramatiskt sätt frigjort sig från vardagens och verklighetens bistrare villkor. Sagorna skrevs också i memoarform, med titlar som *Från Gröna Vallen till Wembley. Berättelsen om en fotbollskarriär* (Gunnar Gren, 1949). Många av hjältarna blev professionella, men förlorade för den skull (enligt legenden) inte kontakten med sin enkla svenska bruksbakgrund, som Gunnar Nordahl, vilken uppges ha avstått en del av sin lön under den första proffstiden, eftersom han inte ville tjäna mer än sina lagkamrater!

Ett återkommande tema i framgångsberättelserna om svenska idrottare är just deras ödmjukhet och även deras solidaritet med laget, som det verkar ett viktigt inslag i svensk självförståelse. Kanske skall det ses som kvarlevor av det starka amatörideal, som länge präglade svensk idrott? Den segrande svenske idrottshjälten förhåver sig inte, som en äkta gentleman håller han sina känslor under kontroll och visar sitt sinne för fair play genom att som Mats Wilander i Paris 1982 skänka bort en poäng han enligt egen uppfattning vunnit orättvist. Den svenske fotbollshjälten skryter inte med sin egen insats, men talar så mycket hellre om hela lagets framgångar.

Amatör eller professionell?

Idrotten sägs idag stå inför en omprövning av de värden och den inriktning som präglat den hittills. Nya idrotter som sägs emanera från medelklassungdomars individcentrerade fritidsintressen konkurrerar med industrisamhällets kollektivistiska arbetarsporter. Kvinnorna deltar allt mer i idrotten, vilket vissa tror är på väg att förändra sportens inriktning. Pengarna spelar en allt större roll och den svenska idrottens folkrörelsemodell framstår för en del som föråldrad. Samtidigt har det utbredda dopingmissbruket försatt idrottsrörelsen i kris. Vad är alla rekord värda som satts med hjälp av otillåtna medel och stimulantia? Utvecklingen under de senaste decennierna har aktualiserat en diskussion om idrottens framtid.

Fram till 1960-talet var det idrottens påbjudna amatörism som alstrade kriser (om idrottens amatörfråga, se Mark 1989 samt Wikberg 1993 och 1994). Amatöridealet hade sitt ursprung i den moderna idrottens födelse vid de engelska public schools, där som sagt en social elit fostrades som skulle styra det brittiska imperiet. De unga männen med aristokratisk och borgerlig bakgrund trimmades inte bara intellektuellt, de impregnerades med kristna och moraliska principer och övades i att uppträda gentlemanmässigt. Därutöver spelade hård fysisk träning och tävlingar en viktig roll. I samband med sporten utvecklades en särskild etik, vilken också satte sin prägel på den tidiga idrotten. Man skulle alltid minnas att

- det viktiga är inte att vinna utan att delta
- aldrig bryta mot reglerna
- vara anspråkslös vid seger
- ta förluster med gott mod
- genom idrotten sikta på att odla sin fysiska och moraliska fostran
– inte att vinna priser eller pengar.

Den behärskade och disciplinerade manliga individ som formades enligt dessa principer utgör förmodligen ett av de bästa exemplen på vad som i nutida könsteoretiska diskussioner kallas »det moderna manliga subjektet«. De »gentlemen« som utövade sporten på detta sätt var också *amatörer*. Och på den tiden handlade amatörskapet inte bara om huruvida man tog emot penningpriser eller ej – det var lika mycket en klassbestämning. Den dåtida innebörden av begreppet amatör framgår t.ex. av de stadgar,

som engelska Amateur Athletic Club antog vid sitt bildande 1866. Där sägs att vissa yrkesgrupper, som mekaniker, hantverkare och arbetare, inte får delta i gentlemanna-amatörernas tävlingar. Den bakomliggande tanken var att kroppsarbetarna fick en fysisk träning under arbetet, som gjorde dem bättre förberedda för tävlingarna än den sociala eliten.

I England ledde de rådande amatöridealerna till en uppdelning av sporten mellan amatörer och professionella. Inom t.ex. fotbollen rådde en motsättning mellan klubbar från södra respektive norra och mellersta England. I söder, där spelarna till stor del hade sin bakgrund i colleges och universitet, härskade den gentlemannamässiga amatörismen. I norra och mellersta England utgjordes majoriteten av spelarna av industriarbetare, som saknade den bildade elitens fördomar mot kontant ersättning. Deras klubbar leddes av köpmän och industriägare, som drev föreningarna som affärsföretag. Fotbollens genombrott i England under 1880-talet skedde alltså med det nya och moderna industrisamhället som bas.

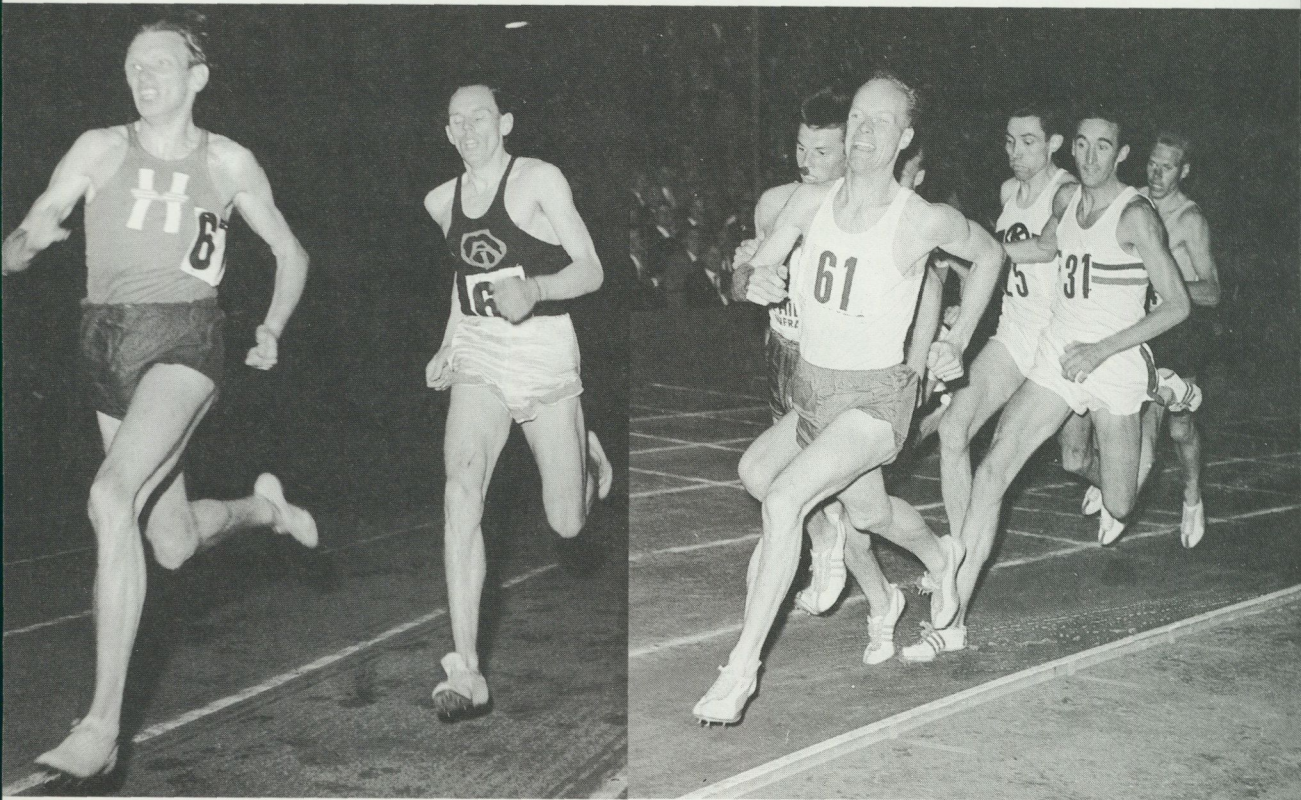
Efter fleråriga strider och motsättningar legaliserades den professionella fotbollen år 1885. Det innebar inte bara att fotbollen växte i social bredd, popularitet och biljettintäkter. Även själva spelet ändrades. Klungbildningen och de individuella dribblingsframstötarna, som hängde ihop med public school-spelets aristokratiskt präglade individualism, fick ge plats för passningsspelet mellan lagkamraterna som spelets viktigaste moment, ett kollektivt spelsätt, som hade vuxit fram i de nordengelska och skotska industristäderna (Sund 1997:30).

Den moderna fotbollen artikulerade en serie geografiska och sociala identiteter genom rivaliteten mellan klubbarna. Identiteterna kunde vara klassöverskridande och lokala, som när man slöt upp bakom den egna stadens eller ortens lag, eller socialt förankrade, som när lag från stadsdelar med olika social laddning möttes (som i Stockholm, där det Östermalmsbaserade Djurgården stött mot de mer arbetarpräglade Hammarby och AIK). Tillsammans utgjorde klubbarna som kämpade i den högsta divisionen en representation av nationens mångfald och variationsrikedom. En stor del av publiken, liksom av spelarna, kom ur de yrkesutbildade arbetargrupper som den mogna industrialismen givit upphov till, dvs. från varv, järn- och stålindustrier och liknande. På ståplatsläktarna blandades generationerna och den sociala kontrollen var god. Det var en manlig värld (Andersson 1994:55ff.).

Kontroverserna i amatörfrågan handlade fram till 1920-talet om det lämpliga i att utesluta kroppsarbetare och vissa andra yrkesgrupper, främst militärer, ur amatöridrätten. Svenska roddförbundet presenterade t.ex. år 1906 ett förslag till amatörbestämmelser inom sin sport för Riksidrottsförbundet. I en av punkterna ville roddarna stadga att »som icke amatör betraktas hvarje sjöman, fiskare, kroppsarbetare eller hvar och en, som p.g.a. sitt yrke anses tillhörande arbetareklassen« (Mark 1989:91). Riksidrottsförbundet tillbakavisade förslaget, dvs. inte i den del som sade att sjömän och fiskare skulle uteslutas som varande professionella, utan formuleringen att arbetare generellt inte skulle få tävla som amatörer. Roddförbundets stadgeförslag ansågs i pressen som odemokratiskt, ojämnt och otidsenligt. Riksidrottsförbundet agerade dock i början av förra seklet inte lika hårdhänt mot militärer som det gjorde mot sjömän och fiskare. Militärer i aktiv tjänst betraktades sålunda som amatörer, de fick till och med ta emot penningpriser utan att anses ha förverkat sin amatörstatus.

Under mellankrigstiden förändrades idrotten på flera sätt. Den demokratiserades och blev en folkrörelse. Särskilt under 1930- och 40-talen ökade antalet aktiva lavinartat. I samband med samhällets demokratisering omkring 1920 genom den allmänna rösträtten reglerades också arbetsdagens längd. Med 8-timmarsdagens genomförande och så småningom ökande reallöner lades en materiell grund för ett brett folkligt idrottsintresse. Idrottens »infrastruktur« byggdes ut i stor skala från slutet av 1920-talet, då stat och kommuner sköt till medel för nya idrottsplatser över hela landet. Från 1935 ökade det statliga stödet till idrotten starkt med de s.k. tipsmedlen (Pålbrant 1977:76-94; se vidare Norberg i denna volym). Publiken strömmade i allt större skaror till arenorna och det klirrade behagligt i de arrangerande klubbarnas kassakistor. Sporten fick större uppmärksamhet i dagstidningar och i det nya radiomediet. Idrotten frigjorde sig från sitt linggymnastiska förflutna och nya, mer intensiva träningsmetoder utvecklades. Kraven ställdes allt högre på de idrottstalar som ville nå toppen.

I den nya situationen handlade konflikterna om amatörismen inte längre om att kroppsarbetarna kunde vinna någon fördel ur sin yrkesverksamhet. Idrotten hade lämnat den nivå där en sådan fråga kunde ställas. Motsättningarna gällde nu om de aktiva kunde få del av de ökande inkomster

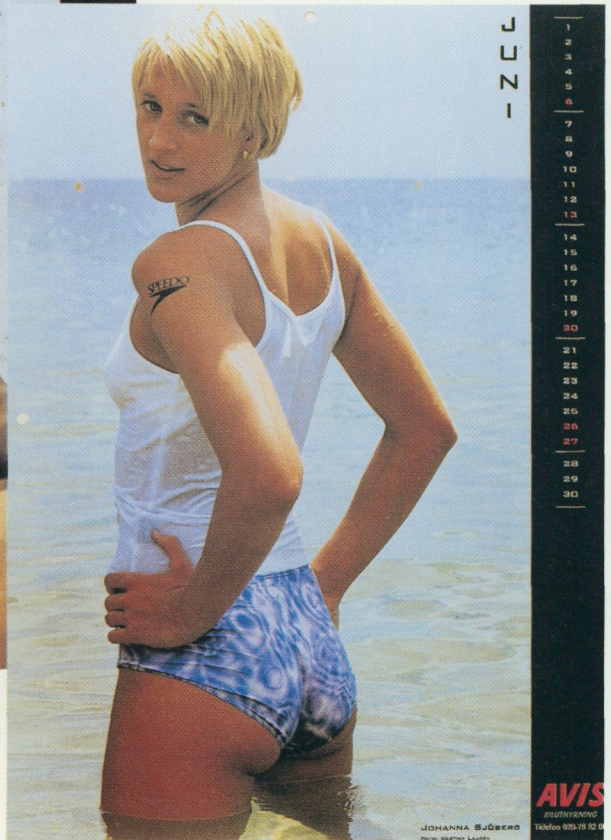
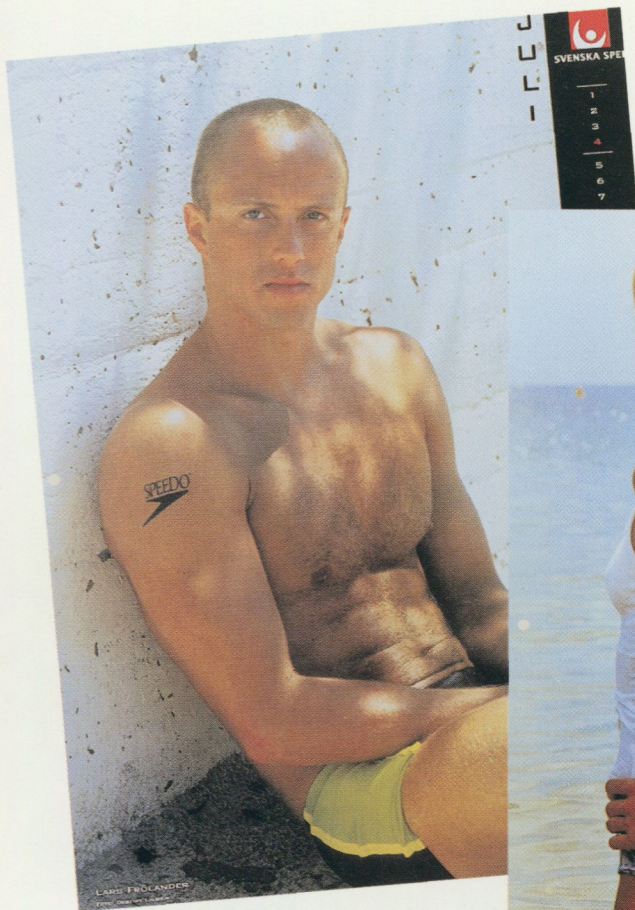
T.v. Arne Andersson besegrar Gunder Hägg vid tävlingar i Stockholms Stadion 30 augusti 1944. Foto Sven Malm. T.h. Dan Waern vinner en engelsk mil vid på Stockholms Stadion 1961. Pressens bild.

som idrottstävlingarna skapade. Frågan hade en viktig demokratisk och klassmässig aspekt. Hur skulle idrottstalanger ur folkets led – löpare som Gunder Hägg och skidåkare som Håsjö-Dahlquist – ha råd och möjlighet att avsätta all den tid som krävdes för att träna och tävla på internationell toppnivå och locka stora åskådarmassor till klubbarnas arrangemang? En stark opinion bland aktiva och ledare på lokal nivå krävde att amatörbestämmelserna skulle upphävas och åsidosatte dem också i praktiken när oredovisade hundralappar bytte ägare i samband med stortävlingarna. Det högre ledarskiktet inom den svenska och internationella idrottsrörelsen hade inte samma förståelse för idrottsmännens sociala villkor utan höll fast vid sportens ursprungliga amatörideal. Konflikten mynnade ut i en rad uppmärksammade livstidsdiskvalifikationer av framstående svenska löpare – på 1940-talet Gunder Hägg, Arne Andersson och Henry Kälarne och i början av 1960-talet Dan Waern – innan Riksidrottsförbundet 1967 äntligen övergav kravet på amatörism. I fortsättningen fick de olika specialförbunden själva avgöra sin inställning i frågan. En motsvarande utveckling ägde rum på internationell nivå. Från 1930-talet hade Internationella Olympiska Kommittén varit det starkaste fästet för hårda och strikta amatörbestämmelser, vilka också upprätthölls under amerikanen Avery Brundages tid som kommitténs president (1952–1972). Därefter har kommersiella synsätt fått ett starkt genomslag även inom den internationella idrottsrörelsen. Där står vi nu.

Går idrottens själ förlorad?

Idrotten har under de senaste decennierna genomlevt en ny våg av förändringar. Dess bas har breddats. En väldig våg av joggare håller ogräset borta från motions slingor och promenadvägar i storstadsområdena. På gymmen kämpar vardagens kvinnor och män en ojämn kamp med outhärliga kropps- och skönhetsideal. Vem vill vara fet och otränad när det har blivit ett tecken för underklass?

En av de starkaste tendenserna i den moderna idrotten är kvinnornas ökande deltagande. Längre hölls kvinnor utanför många sportgrenar, särskilt de som krävde stor uthållighet och styrka. Kvinnorna ansågs inte besitta den rätta fysiska och mentala utrustningen. Nu håller de sista exklusiva manliga fästena inom idrotten på att falla, t.o.m. kvinnlig boxning är

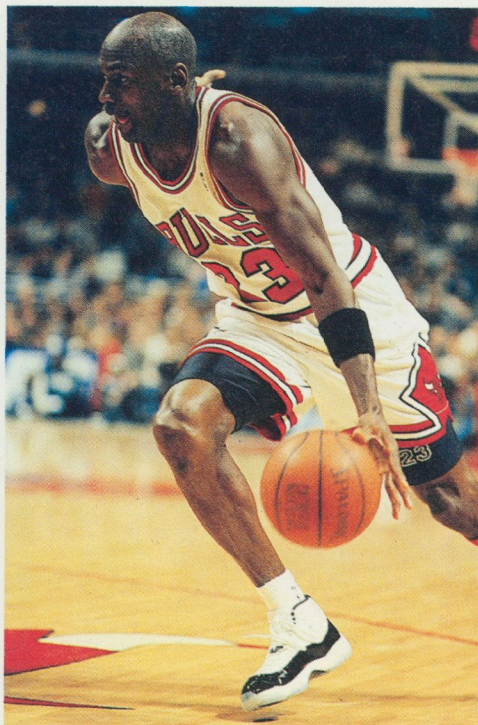
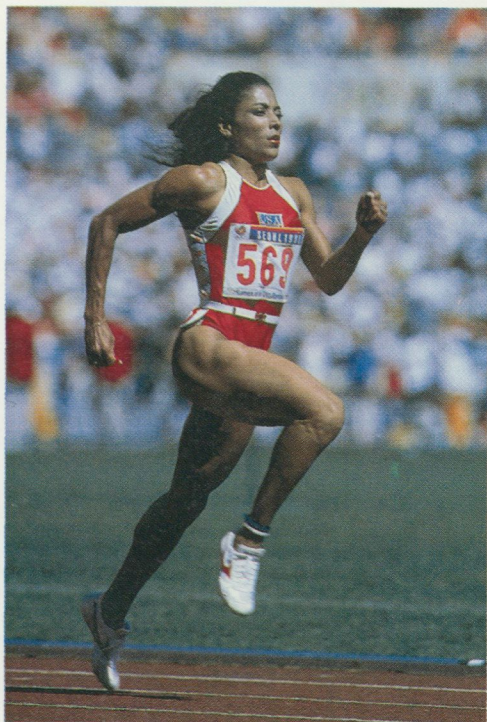
Bilder ur Svenska Simförbundets årsalmanacka 1999. Foto Destiny Laurén.

på väg att etablera sig som publiksport. Gymnastik (inklusive aerobics) är dock ännu den största kvinnoidrotten. Men fotboll och ridning kommer inte långt efter. I stora sporter som alpin skidåkning, golf och simning kämpar kvinnliga svenska idrottare i världseliten. Den tidigare av manliga militärer dominerade ridningen har idag en förkrossande kvinnlig majoritet.

Men ännu kan kritiska frågor om den svenska idrottens genusordning ställas. Under mellankrigstiden påbörjades statliga och kommunala insatser för att bygga en idrottens infrastruktur i Sverige. De många nyanlagda idrottsplatserna bar fram 1930- och 40-talens svenska löparunder och internationella fotbollsframgångar med manlig signatur. Under efterkrigstidens högkonjunktur spelade sim- och ishallar liksom tennisbanor en liknande roll. Nu bygger många kommuner gym, men var finns satsningen på att bygga fler ridhus till flickorna? Och hur fördelas träningstiderna i ishallarna mellan grabbarna som spelar ishockey och tjejerna som vill öva konståkning?

Ett sätt för den manliga idrottsvärlden att inte ta de kvinnliga idrottsprestationerna på allvar har varit att fokusera på utövarnas skönhet och sex appeal. I den kommersialiserade idrottens tidevarv har yttre företräden kunnat vändas till en konkurrensfördel i kampen om de feta sponsors- och reklamkontrakten. Den svarta amerikanska friidrottaren Florence Griffith-Joyner angav tonen på 1980-talet med sina långa målade naglar, rödmålade läppar och egendesignade kläder. Med bilder av halvnakna och sexiga idrottskroppar i almanackor och kalendrar har t.ex. kvinnliga simmare, fotbollsspelare och friidrottare marknadsfört sig själva och dragit in pengar till sina sporter. Inom en sport, damvolleyboll, har de ansvariga i den internationella förbundsledningen börjat ställa krav på sexig klädsel på utövarna. Den kropps nära dräkten ska locka publik och pengar till sporten.

Genom media får sporthändelserna genomslag över hela klotet. Den potentiella publiken blir oändligt stor, vilket lockar näringslivets marknadsförare att öppna sina kassakistor. Allt mer av sändningarna kommer att inriktas mot den mer köpstarka delen av sportpubliken, de som har råd att abonnera på specialkanaler eller att »pay-per-view«. Idrott och media ingår i en allt tätare symbios, vilket lett till att miljardstinna mediafurstar överbjuder varandra i jakten på äganderätten till inkomstbringande

T.v. Florence Griffith-Joyner. Foto Tont Duffy. Pressens bild.

T.h. Michael Jordan. Foto Jonathan Daniel. Pressens bild.

Gösta »Snoddas« Nordgren 1968.
Foto Weine Lexius.

storklubbar och sändningsrättigheter. Sporten delas i rika A- och fattiga B-lag. De rikaste fotbolls- och ishockeyklubbarna får ekonomiska intressen av att slita sig loss från de etablerade nationella och internationella förbunden. Om man startar egna superligor kammar man hem TV-inkomsterna själv. Idrottskapitalet behöver ständigt expandera med fler matcher och evenemang. Kapitalet söker avkastning, vilket betyder hög exponering inför köpstark publik. Även de mest välbeställda idrottsorganisationerna börjar uppträda som multinationella företag, som när den amerikanska ligan för basketboll startar dotterbolag i Europa med tanke på framtida vinstmöjligheter.

De av denna årsboks läsare som var med på 1950-talet minns de många idrottande »plattcharmörerna«. Det handlade inte bara om bandyspelaren »Snoddas« Nordgren med *Flottarkärlek*. Längdhopparen »Cacka« Isra-

Kalmar FF-supporters under match mellan Kalmar och Örgryte i september 1999. Foto Peter Segemark. Nordiska museet.

elsson gjorde succé med *Gamle Svarten*, fotbollsmålvakten »Rio-Kalle« Svensson sjöng *Klart till drabbning* och »Nacka« Skoglunds *Vi hänger me'* blev en slagdänga. Det var på radions och folkparkernas tid. I TV:s och den kommersiella idrottens epok uppträder de största stjärnorna som levande reklampelare och avlönas med fantasisummor av klubbar och sponsorer. Den stora idrottsdraken är ständigt på jakt efter nya stjärnämnen att uppsluka och ställa i sin tjänst. De framgångsrikaste fotbollsklubbarna organiserar nät av talangscouter, som inventerar beståndet av unga lovande spelare för att hinna skriva kontrakt med dem innan de hittas av konkurrentklubbarna. I Sverige bestämmer sig regering och näringsliv våren 1999 för att satsa 140 miljoner på att hjälpa fram unga svenska talanger till världseliten.

Utvecklingen inom det moderna industrisamhällets stora sport fotbollen berättar om de problem dagens elitidrott brottas med. Från början av 1960-talet inleddes en utveckling mot allt starkare kommersialisering. De engelska proffsspelarna hotade med strejk och kunde driva igenom att maximilönen avskaffades. Samtidigt upplevde fotbollsvärlden ett tilltagande inflöde av kapital från TV-bolag, sponsorer och reklambransch. En elit av superstjärnor kunde börja utbildas, vars löner och inkomster från reklamkontrakt lyfte dem högt över inte bara de andra spelarna utan även långt bort från deras sociala härkomst. I början av 1990-talet bröt sig de engelska klubbarna ur det gamla ligasystemet och bildade en egen *Premier League*, där de kunde räkna in pengarna från de feta TV- och sponsorkontrakten i de egna klubbkassorna. Satsningen på elit och sponsorer är klubbarnas väg till framgångar och god ekonomi.

Samtidigt förändrades fotbollens sociala bas. Publiken har breddats men samtidigt segregerats. TV-kanalernas fotbollsutbud har mångdubbplats och de stora VM-turneringarna följs av en global mångmiljonpublik. Inslaget av kvinnor i denna publik har ökat betydligt. Internt har publiken på arenorna delats upp i en medelålders och stadgad sittplatspublik, som konsumerar sin fotboll så att säga individuellt, och en ungdomlig publik på kortändarna, som kollektivt genomlever varje drabbning som en livsavgörande kamp. Där, marginaliserade och frigjorda från den sociala kontroll som fanns inom äldre tiders arbetarpublik, utvecklar klubbarnas ungdomliga klackar ett beteende med inslag både av folklig karneval – fyrverkerier, obscena gester och talkörer – och brutalt våld mot motstån-

darlagets supportrar. Sensationshungriga medier trissar upp förväntningarna på spektakulära våldsinslag. Klackarna har under senare decennier börjat konfrontera varandra på ett nytt sätt, då välfärdens barn fått råd att resa med till favoritlagens bortamatcher (Andersson 1994:72ff.).

Vägen till framgång och pengar för den enskilde idrottsmannen går via mångårig och målmedveten träning. En viktig ny fas för idrottsträningen började med vetenskapens inträde under 1960-talet. Tidigare hade läkarnas främsta uppgift varit att bota de idrottsmän som var sjuka. Nu började fysiologisk och småningom även psykologisk expertis anlitas för att systematiskt undersöka möjligheterna att förbättra idrottsmännens resultat. Den allt större resursmobiliseringen gör att det ytterst är tävlingsidrottsliga system eller nationer som tävlar mot varandra. Den tiden är förbi då en individ kunde hävda sig på egna villkor. Nu tävlar hela system av tränare, vetenskapsmän, finansärer, administratörer och andra intressenter, med den aktive som ett slags marionettdocka.

Om inte idrottarens kropp svarar som man hoppas på de höga träningsdoserna ligger det nära till hands att ge den litet hjälp på traven med något prestationshöjande medel. Då springer den fortare, kastar längre och hoppar högre, och den hårt tränande idrottsmannen kanske kan ta det avgörande steget upp till världseliten och de stora pengarna. För det är bara längst däruppe som pengarna finns. Satsningen för att nå den yppersta eliten medför stora risker för individen, som de svenska diskuskastarna Göran Svenssons och Stefan Fernholms död i förtid efter årtal av doping och tablettmissbruk visar (DN 1998-05-09). Att vissa men inte alla idrottsmän sysslar med konstgjord förbättring av prestationsförmågan underminerar idrottens egna grundvärderingar om tävling på lika och jämförbara villkor. Är det realistiskt att tro att elitidrotten kan rensa ut dopingen ur sina led när det är så mycket som ligger i potten för den idrottare som når ända upp till toppen? Ska dopingen släppas fri, ska vi låta alla individer få utsätta sig för de risker de själva vill så att vi kan återvinna idrottens motto om tävling på lika villkor på denna högre och dödligt riskfyllda nivå? Eller stavas idrottens väg tillbaka till legitimitet hårdare kontroller och längre avstängningsperioder för fiffarna?

Vart är idrotten på väg? Står den inför en moralisk och etisk kris? Hur anfrätt är den egentligen av det dopingfusk, skattefiffel och läktarvåld som ständigt skriks ut från kvällstidningarnas löpsedlar? Kommer idrotten

Diskuscastaren Stefan Fernholm under tävlingar i Göteborg 1995.
Foto J. Mikrut. Pressens bild.

att ändra inriktning när kvinnorna gör sitt intåg? Kommer medelklass-ungdomens nya äventyrssporter att transformera det moderna industrisamhällets idrottsutövning på något avgörande sätt? Och omvänt: har inte den moderna idrottens dödsattest ställts ut alldeles för förhastat? Bevittnar vi inte en väldig expansion av all idrott, inklusive industrisamhällets paradSPORT fotbollen? Kanske blir den största förändringen under de kommande åren att vi får bevittna en radikal åtskillnad mellan underhållningsidrott på elitnivå å ena sidan och folkrörelseidrott å den andra (om idrottens framtid, se vidare Andersson 1992, Lindroth 1998 och Lindfelt 1999)? Tills vidare beslutade Sveriges Riksidrottsförbund på sitt möte i maj 1999 att tillåta att klubbarna bolagiserar sin verksamhet, på villkor att idrottsföreningen behåller röstmajoriteten i bolagen.

Det myckna talet om kris och radikal omvandling berör främst elitidrotten. Men den svenska idrotten har en väldig bas av nästan två miljoner aktiva, av vilka bara sju tusen sysslar med idrott på elitnivå. Svenska motionsidrottsförbundet (Korpen) hade jämte fotbollsförbundet den största representationen i antalet ombud på Riksidrottsförbundets stämma 1999. Och de ideellt arbetande idrottsledarna kan räknas i hundratusental. De som profeterar om idrottens hädanfärd har troligen inte beaktat idrottsrörelsens bredd och hur djupt inom oss som glädjen över den mänskliga kroppens förmåga sträcker sina rötter. Hänsynen till folkhälsan gör det också högst sannolikt att stat och kommuner kommer att fortsätta att understödja bredd- och motionsidrotten med pengar och anläggningar. Kritiska frågor börjar ställas i den offentliga debatten om en tilltagande övervikt hos befolkningen och gymnastikens försämrade ställning på skolschemat, problem som accentuerats i det stillasittande IT-samhället och av den nya klasskiktning som vuxit fram när det gäller motionsvanor. Det är i hög grad den nya, välutbildade medelklassen som trängs i motions-slingorna och befolkar gymen, medan arbetarklassen söker sin förströelse i TV-soffan. Om inte de sociala klyftorna skall fortsätta växa måste sannolikt skolan axla ett större ansvar för att grundlägga hälsobefrämjande motions- och kroppsovningsvanor (Engström 1999).

Många frågor kan ställas om idrottens framtid och på flertalet av dem är det för tidigt att få säkra svar. Artiklarna i denna årgång av Fataburen syftar sålunda inte till att berätta om vilken väg idrotten kommer att ta i framtiden. Syftet är snarare att belysa den moderna tävlingsidrotten både

historiskt och i sina nutida transformationer, för att bidra med underlag till framtidsdiskussionerna.

Hur än framtiden kommer att gestalta sig är det en sak som för närvarande framstår som mycket påtaglig: idrotten har ryckt in i centrum av vår kultur, varifrån den utövar ett enormt inflytande över kringliggande kulturella domäner. Inte bara våra kläder och skönhetsideal står under starkt tryck från sportens värld. Tävlingar och lekar genomsyrar medierna. Idrotten har t.o.m. blivit kultur, som man kan se av vågen av brittisk fotbollslitteratur. Sporten skärskådas med vetenskaplig optik vid ett stigande antal universitetsinstitutioner och i allt fler forskningstidskrifter. Nu ägnar också Nordiska museet en utställning och en årgång av sin årsbok åt idrottens värld. Idrotten sprider sitt inflytande som ringarna på vattnet efter att en stor sten slängts ut i havet. En jättes kast med hälsning från den fornnordiska sagovärlden!